

Биляна Курташева

**По ръба на сравнението. Яворов и „Ролинг Стоунс” и други
не/възможни интертекстове**

**Публикуван авторски труд, съставен от концептуално обвързани текстове,
представен за конкурс за АД доцент в НБУ**

Резюме

Настоящият труд си поставя за цел да изпробва на практика границите и възможностите на интертекстуалността днес върху примери и от българската, и от световната литература. Анализът често върви „по ръба на сравнението”, като предлага успоредни четения на привидно неуспоредими текстове и полета. Така изникват неподозирани неща за познати и не толкова познати думи и автори, както и за самите начини, по които съпоставяме. Всеки от анализите, надявам се, поема междутекстови и интерпретативни рискове, за да отвори нови пространства за мисленето на литературата, но и чрез литературата тук и сега.

В своето въведение книгата предлага една възможна интертекстова генеалогия на интертекстуалността, като чете идеята на Юлия Кръстева за общуването между текстовете отвъд всякакви авторови намерения и влияния успоредно с два други емблематични текста от същото време – „Смъртта на автора” на Ролан Барт и „Що е автор?” на Мишел Фуко. Така идеята на Кръстева, която обикновено се мисли основно през Бахтин и Сосюр, се разкрива и като вписана в страстите от края на 60-те около статута на текста и фигурата на автора, страсти, които са част от една по-широка философска критика и деконструкция на субекта. Интертекстът Кръстева–Барт–Фуко демонстрира, че терминът, който предлага младата Кръстева малко след установяването си в Париж, не е просто ново име на добре познатата стара компаративистика, а част от цялостен опит за преразглеждане на монопола върху смисъла в полето на текстуалността, а и в съседни знакови системи.

Заедно с това въведението разглежда интертекстуалността в още две перспективи – на глобално-виртуалния свят днес и на една малка литература, каквато е българската.

Наличието на Интернет, на Google и пр. със сигурност е фактор за усилването на интертекстуалното мислене днес. Кой, кога и в каква перспектива конструира

интертекст е въпрос, който може да осветли важни структурни и социологически аспекти на литературното поле. Холандският професор Доуи Фоккема отбелязва, че „сега има транс-културна интертекстуалност повече от когато и да било”¹. Без съмнение възможността да „браузваш” от текст към текст, както и новият интензитет и равнища на комуникация стимулира тези процеси. Текстовете далеч по-лесно попадат в нови контексти, в неочаквани съседства, които провокират и нови прочити. Променят се също нагласите и компетенциите на читателите и интерпретаторите. Успоредно и вероятно не без връзка с това през последните години се наблюдава едно ново актуализиране на проблематиката на световната литература, в цялата ѝ сложна положеност между утопичен идеал, пазарни реалности и идеологически натиск.

В интертекстуалността се съдържа една имплицитна утопия за смислово равенство. Затова и 90-те години, първото десетилетие на отваряне към света и еуфория след падането на Берлинската стена, беше белязано (поне в България) от диалогизма и междутекстовостта². Разбира се, бързо стана ясно, че големите езици и култури все пак си остават „по-равни” (по Оруел), доколкото техните текстове са по-разпространени, по-достъпни, по-видими. Малките езици, литератури и литературознания нямат този референциален обсег, какъвто имат големите. Но пък самата Кръстева идва от една малка литература в голямата френска и на това можем да отдадем част от заряда на ранното ѝ писане. „Българската връзка” в изобретяването на интертекстуалността според загатната хипотеза на проф. Никола Георгиев е разгледана по-нататък в книгата.

Какви са интертекстуалните прочити в тази книга?

Началният текст „Яворов и Ролинг Стоунс в часа на синята мъгла” е паралелен прочит на класическото българско стихотворение „В часа на синята мъгла” (1909) от Пейо Яворов и първото авторско парче на Ролинг Стоунс „As Tears Go By” (1964). Какво (може да) означава впечатляващата им близост, какви нови смисли поражда, докъде ни отвежда по отношение на текстовете и на техните културни контексти? Прочитът започва с конкретен анализ на двата текста и обстоятелствата около създаването им. След което продължава с трасиране на мотива за възрастния човек,

¹ Dowe Fokkema. The Rise of Cross-Cultural Intertextuality. *Canadian Review of Comparative Literature / Revue Canadienne de Littérature Comparée*, CRCL/RCLC, March / mars 2004.

² В книги на Никола Георгиев, Радосвет Коларов, Михаил Неделчев, Клео Протохристова, Валери Стефанов, Албена Хранова, Инна Пелева, Миглена Николчина, и др., както и в множество отделни литературоведски статии и студии на ред други автори.

наблюдаващ играещи деца, в българската и английската традиция, въвличайки още Пенчо Славейков, Вапцаров, Томас Грей и особено Филип Ларкин, при когото мотивът се радикализира по неочакван начин.

В „Адският град: Гео Милев между Данте и Лондон” тръгнах да чета недовършената поема „Ад” на Гео Милев през нейния заявен хипотекст³ – Дантевия „Ад”. Занимаваше ме как българският текст се разгъва като агресивна полемика и модернистско пренаписване на ренесансовия класик, за да се заяви, че новият, пост-дантевски ад е модерният град, мегаполисът. Така въпросът „какъв му е на Гео Данте” ме изведе до незадавания преди въпрос кой всъщност е градът в поемата. И отговорът се оказа не Рим или Берлин, а... Лондон, рядък топос в българската литература. Втората част на опита ми върви по следите на едва щрихирания подмолен лондонски пейзаж в поемата и с това додава изобщо към дефицитния английски интертекст на българската литература.

„Нищетата на смъртта в ранната следдеветосептемврийска поезия” – текстът е посветен на баналността и упадъка на лявата героика в българската поезия след 9 септември 1944 г., парадоксално тъкмо когато лявото е победило и дошло на власт. Тезата се основава на паралелен прочит не само на стихове от периода, но и на няколко литературни антологии оттогава. Съпоставката на техните концепции и съдържание потвърждава и „другата смърт” - смъртта на авторския почерк, едно всеобщо изравняване и банализиране в зората на дирижираната соцестетика.

„Тоталитаризъм и квазипреводимост” е изследване върху преводните пътища на българската литература през социализма по материали от архива на агенция „София-прес”. Работа, по-различна като обект, подход и методология. Но тъй като там са много от предпоставките за днешната литературна ситуация, реших, че има място тук. Болезнените въпроси са: защо Тодор Живков остава най-превежданият български „автор”; как стоим спрямо преводните статистики на други източноевропейски страни; защо оставаме встрани от обмена на световната литература, докато „машината за превод” София Прес създава една скъпа преводна витрина, парадоксално обърната навътре? Времето и възможността за това изследване дължа на Център за академични изследвания (CAS), София.

Не всички прочити, предложени тук, тръгват от самото начало с „интертекстуално намерение” в смисъл „сега ще съпоставям това и онова”. Но самият ход на тълкуването

³ Предходен текст-основа по терминологията на Жерар Женет, който последователно „етажира” интертекстуалните връзки. Genette, Gérard. *Palimpsests*, University of Nebraska Press, 1997.

в определен момент налагаше интертекстуален обрат, съпоставяне с други текстове/автори, вслушване и в други гласове.

Така натрапчивата тема за възрастта у Атанас Далчев и особено неговата силна тяга към зрялост – собствена и на литературата изобщо – неочаквано откри властната сянка на Гео Милев. Сянка, травматично вградена в Далчевото писане от един изтласкан ранен епизод, чийто последици реконструирам.

Елемент на изненада имаше и в заниманието ми със стихотворението „Алхимици” на Константин Павлов, където покрай силуета на един многострадален и лукав кон се вдигат интертекстуалните сенки на Достоевски, Шекспир, Смирненски и дори Ницше, въвлечени в дебат за емпатията.

Какви още преобладаващо български сюжети има в книгата?

За хората и вълците у Йовков, за майчиния закон и неумело-жестокия бунт на един уж благ мъж.

За романа кентавър „Аз, Анна Комнина” на Вера Мутафчиева – разчетен като автотекстуален⁴ хибрид между нейните „Случаят Джем” и „Книга за Софроний” и като вадещ наяве драстичното разминаване между автор и текст, между преживяното и писменото свидетелство за него.

За минималистичното възвишено у Екатерина Йосифова и онова, което след Братя Уашовски ще стане известно като „Матрицата”, и има ли прогностичен заряд в т.нар. тиха лирика.

Отново за тихата лирика и за нейната зелена идея в стиховете на Иван Цанев (към еко-текста в българската литература).

В два текста обект на разглеждане са не писатели, а български теоретици на литературата, за които по различен начин интертекстуалността е част от собствените им критически и изследователски проекти. Става дума за Никола Георгиев, който в серия от междутекстови разработки непрекъснато доразвива подходите и понятията в това поле, настоявайки, че междутекстовостта може да придаде срединност дори на периферията (каквато сме), да ѝ придаде надредна средищност.

Другият проект е на Миглена Николчина, която трасира не/възможната женската литературна история чрез интертекстовете Вирджиния Улф – Юлия Кръстева и Багряна – Дора Габе – Блага Димитрова в две последователни книги.

⁴ Според термина на Радосвет Коларов, визиращ връзки между различни текстове на един и същи автор. Вж. Кларов, Р. *Повторение и сътворение: поетика на автотекстуалността*. София: Просвета, 2009.

„Реабилитация на мащехата” предлага подривен прочит на три любими приказки откъм три отрицателни героини. С помощта на Фройд, Филип Ариес, Шекспир, а и Дисниевата Малифисънт, в така познатите истории изплува една обща укрита драма – ранните бракове от „епохата на краткото детство” (драма, нелишена от актуалност и днес). Така сме предизвикани изобщо да преосмислим какво ни разказват приказките и дали обичайният и обичан финал, включващ принц и сватба, е всъщност хепиенд.

Текстът „Събитие и емпатия: Силвия Плат” продължава линията на „лошите жени”, които си имат причина да са такива. В центъра му е „Лейди Лазар”, едно от най-драстичните и болезнено-иронични стихотворения на Плат за „частните” самоубийства и възкръсвания на една жена, пречупени през колективната травма от Холокоста. Съпоставката едновременно с евангелското възкресение на Лазар (подказана от заглавието) и с едно разсъждение на Жак Дерида върху смъртта позволява да видим как Плат още в началото на 1960-те поставя на изпитание самата възможност за събитие, като го „разпъва” между шокова емпатия и инсценирана медийна повторимост. В отнасянето Плат-Дерида йерархията между текст и метатекст е снета и прочитът е колкото на поезията през теорията, толкова и на теорията през поезията.

Книгата завършва с опит върху неустоимата и опустошителна проза на Роберто Боланьо – за неговия образ на 90-те, далечен и странно близък, за ефекта на документализация във фикцията, за смъртта на магическия реализъм, както и за това защо Боланьо ни принадлежи, без да подозираме... Работата ми върху Боланьо беше възможна благодарение на престоя ми в IWM, Виена, през есента на 2016 г.

Когато тази книга беше вече оформена, ненадейно се яви новината за това, че Юлия Кръстева е била сътрудник на българските тайни служби. Дали и доколко това трябва да промени представите ни за интертекстуалността? Ясно е, че досиетата и изобщо архивът от близкото минало преди 1989 г. е, така да се каже, големият подмолен интертекст на културата, но и на всяка сфера от живота ни, който, ако не бъде изваден наяве, прочетен, осмислен, ще продължи да разбрида крехката тъкан на и без това недостаналото ни гражданско общество.

Но за мен е симптоматично, че именно през последните години в българското литературознание сме свидетели на една нова вълна от мащабни изследвания, в които интертекстуалността играе ключова роля. Важно е също, че се оказахме във времена на неизбежна нова ангажираност – гражданска и социална, локална и глобална. Затова в

тази книга рядко се говори в първо лице и се обсъждат въпроси от равенството между половете до екологията, без да се напуска територията на литературата.